

KOODIKOPEERIMISE MUDEL. TÖLGENDADES KEELEKONTAKTE MIKROTASANDIL

Anna Verschik
Tallinna Ülikool

1. Sissejuhatus

Selle artikli eesmärk on anda ülevaade suhteliselt vähe tuntud, aga terminoloogiliselt paindlikust mudelist, nimelt koodikopeerimise mudelist (Johanson 1993, 1999, 2002).

Igäüks, kes tegeleb keelekontaktidega, kas mikro- või makrotasandil, sünkroonilisest või diakroonilisest vaatevinklist, puutub varem või hiljem kokku terminoloogilise segaduse, mudelite ja teooriate rohkuse ning üksmeele puudumisega erinevate uurijate vahel. Tihti hakkab termin oma elu elama ja paratamatult saab juurde konnotatsiooni, mis hiljem raskendab termini kasutamist, tekitab lahkavamusi ja lõpuks sunnib osa uurijaid terminist sootuks loobuma. Nõnda on juhtunud metafoorse terminiga „interferents”, mis tähendab rohkem kui ühe keele oskusest tingitud kõrvalekallet nende keelte reeglitest (Weinreich 1953). Teise keele omandamise teooriates (edaspidi TKO teooriad) on olukord muutumas (vt Pavlenko 2002 nn poststrukuralistlikest vaadetest teise keele omandamise teoorias), üha rohkem kasutatakse terminit „keeltevaheline mõju” (*cross-linguistic influence*). Kontaktlingvistikas (keeleteaduse harus, mis tegeleb keelekontaktide uurimisega nii mikro- kui ka makrotasandil) pole see termin hinnanguiline, kuid Weinreichi definitioonis sisalduva negatiivse konnotatsiooni tõttu on aeg-ajalt pakutud uusi termineid, nt kakskeelsuse uurimustest tuntud keeltevaheline mõju, kontaktidest johtuv keelemuutus (*contact-induced language change*). Clyne (1967) pakkus välja termini „transferents”, aga see ei päästnud olukorda kuigivõrd, sest paljud uurijad eelistavad oma termineid.

Veel keerulisem lugu on terminiga „koodivahetus”, mis tähendab rohkem kui ühe keele kasutust ühe vestluse piires. Praegu kinnistunud eestikeelne termin „koodivahetus” on selgem kui varem käibel olnud „ümberlülitumine”, mis paistab olevat otsene tõlge inglise keelest

(*codeswitching*). Rohkem kui ühe keele kasutamine ühes vestluses on pealtnäha lihtne nähtus, kuid kas tegelikult toimub kõneleja teadvuses ümberlülitamine (*switching*), mis sarnaneb lüliti lükkamisega ühest asendist teise? Veel on kasutusel terminid *code-mixing*, *code alternation*, *code-shift*, *code-blend* jne (vt Verschik 2004a, Zabrodskaja 2005). Clyne (2003: 70) nimetab niisugust segadikku ärevust tekitavaks, kuid ei suuda pakkuda midagi vastukaaluks.

Nagu öeldud, hakkavad metafoorid oma elu elama: teatud hetkel võib metafoor selle kasutajaid eksiteele viia. Kas keelekontaktide protsess/tulemus on tõepoolest kirjeldatav ülekanadena (ühest kohast võetakse ja kantakse teise kohta) või laenamisena (ajutiselt võetakse midagi võõrast endale, nii et see, kelle käest võetakse, jääb asjast mõneks ajaks ilma)? Koodikopeerimise mudeli autor, türkoloog Lars Johanson (1993, 1999, 2002a, 2000b, 2005), osutab tähelepanu nimetatud metafooride ekslikkusele. Tõepoolest, keelekontaktide protsessis/tulemusel ei jää ükski keel millestki ilma. Samuti seda, mida n-ö laenatakse, ei tule tagastada (vt selle kohta eesti keeles Verschik 2005). Johanson arvates on täpsem metafoor „kopeerimine” Järgmises lõigus tutvustatakse koodikopeerimise mudeli (KKM, *code-copying model*) põhitermineid; seejärel kirjeldatakse, kuidas mudel toimib ja kas on võimalik öelda, mis elemente, omadusi, reegleid jne kopeeritakse kõige sagedamini.

2. Koodikopeerimise mudeli üldiseloomustus (rakendusvaldkond, ülesanded, põhiternid)

KKMi on seni võrdlemisi vähe tuntud ja seda on vähe rakendatud (Clyne 2003: 89). On raske öelda, miks see nõnda on. Kuna Johanson on türkoloog, siis kasutas ta mudeli sõnastamisel türgi keele kontaktide näiteid (Johanson 1992, 2002b), kuid sellegipoolest on KKM sõnastatud üldteoreetiliselt ja ka mitte-türkoloogile piisavalt läbipaistvalt. Seni on KKM kasutatud enamasti türgi keelte kontaktide kirjeldamiseks (nt Boeschoten 1996; Csató-Johanson 2001; Hayasi 2000). KKM kõige uuem põhjalik analüüs teiste kontaktlingvistika mudelite kontekstis on samuti pärit türgi keele kontaktidega tegeleva keeleteadlase sulest (Bac-kus 2005). Eestis on seda mudelit rakendanud siinkirjutaja (Verschik 2004b, 2005).

KKMi suur väärtus on selge ja mitte ülearu keerukas terminoloogia. Samasse mudelisse on koondatud nii sotsiolingvistilised kui ka puht-

keelelised aspektid. Mudel koondab ühe katuse alla erinevaid nähtusi, mida tavaliselt nimetatakse koodivahetuseks, laenamiseks, ülekandeks, tõlkelaenuks, konvergensiks jne (Johanson 2002a: 285).

Johanson (1999: 37–38) seab mitmesuguseid eesmärgi, mida tema mudeli kasutamine lubab saavutada. Esitan neist olulisemad koos oma kommentaaridega kohtades, kus need tunduvad vajalikud.

Esiteks, nagu mainitud, oleks tarvis kirjeldada keelekontakte laiema lingvistilise ja sotsiolingvistilise mudeli raames. Kontaktlingvistikas on märgatav teatud pingeline kahe seisukoha vahel: kas keelekontaktide tulemus sõltub eelkõige keelte omadustest, struktuurist, tüpoloogilistest joontest jne või sõltub see eelkõige sotsiolingvistilistest teguritest, sh kõneleja suhtumistest ja eesmärkidest. Nt Treffers-Dalleri (1999) katse ümber lükata Thomasoni ja Kaufmani väidet sotsiolingvistiliste tegurite primaarsuse kohta kutsus esile kirgliku debati (vt *Bilingualism: Language and Cognition* 1999, 2 (2) erinumbr). Nii ühe kui ka teise seisukoha pooldajate meelest ei õnnestunud Treffers-Dalleril oma hüpoteesi tõestada. Johanson kuulub selgesti nende hulka, kelle arvates ei ole võimalik sotsiolingvistilist situatsiooni eirata, kui uuritakse ühe keele mõju teisele (Johanson 1993: 198; 1999: 38). Samuti võivad sotsiolingvistilised tegurid üles kaaluda struktuurikonflikti, nõnda et pikaajalises kontaktis võidakse kopeerida kõike (Johanson 1999: 60).

Samuti on vaja kirjeldada kõikvõimalikke mitteükskeelse kõneproduktiooni (*non-monolingual speech production*) tüüpe ühtsel viisil. Termin „mitteükskeelne“ väärrib tähelepanu: mitmed kontaktlingvistid on osutanud seigale, et analüüsis lähtutakse tihtilugu (ükskeelsest) normist ning püütakse sõnastada keelekontaktide tulemusi toetudes kummagi keele grammatikale, unustades, et kakskeelne isik pole kahe ükskeelse summa (vt Backus 1999; Muysken 2000; TKO teooriate kohta ka Pavlenko 2002). Backuse (2005) sõnul on KKM-i puhul see, mida nimetatakse koodivahetuseks ja see, mida nimetatakse tavaliselt struktuuri laenamiseks, koondatud samasse mudelisse – selles seisnebki KKM-i tugevus.

Tihtilugu on kasulik ühendada keelekontaktide sünkrooniline ja diakrooniline aspekt ühes dünaamilises mudelis, mis ei luba üksnes näha kontaktide tulemusi, vaid ka jälgida kontakti protsessi ennast. Seetõttu on arusaamatu Clyne'i (2003: 90) väide, justkui KKM oleks kasulik pigem diakroonilise analüüsi jaoks (ning süntaksiteooria arendamiseks vähem kasulik).

Veel on oluline osutada loovusele kui koodikopeerimise ühele aspektile, mida on seni vähe tehtud. Lõpuks, mudel võimaldab kirjeldada kontaktide tagajärjel pidevalt tekkivaid uuendusi kui järjestikust kopeerimist ja koopiate konventsionaliseerumist. Nii kopeerimise allika pidev muutumine kui ka konventsionaliseerumine on mudelis kesksed mõisted.

Peatume KKM-i terminoloogial. Termin „kood” tähistab keelekuju. Johanson loobub kontaktlingvistikas ja TKO uurimustes levinud terminitest „sihtkeel”, „doonorkeel” jms, kuna nende aluseks on ekslikud metafoorid. Selle asemel räägib ta sotsiolingvistiliselt nõrgast A-koodist ja sotsiolingvistiliselt tugevast B-koodist. Domineerimise all ei mõelda siin paremat keeleoskust, vaid sotsiolingvistilist staatust. Tüüpiliselt on A-koodid immigrandide ja rahvusvähemuste keeled. Hilisemas töös nimetab Johanson (2002a: 290) koodi ka vastavalt primaarseks ja sekundaarseks (*primary and secondary code*). Igal juhul eeldatakse, et kõnelejal domineerib A-kood, seetõttu on tähtedega tähistamine arusaadav ja edaspidi kasutame just seda.

Kopeerimine väljendub kolmes operatsioonis (Johanson 1999: 41–42). Kõneleja kopeerib nii A-koodist B-koodi (seda nimetati vanasti interferentsiks, Johansoni terminoloogias on see impositioon), kui ka B-koodist A-koodi (tavaterminoloogias „ülekanne” ehk „adopteerimine”). Olgu märgitud, et viimast sorti kopeerimise tarvis pole vaja sujuvat kakskeelsust ega kuigivõrd korralikku B-koodi oskust. Thomason (1997) osutab, et isegi passiivne teise keele oskus suudab avaldada mõju esimesele keelele. Veel on võimalik kolmas situatsioon, kus B tõrjub A välja, ehk teisisõnu, A-st loobutakse B kasuks, kuigi substraat võib seal säilida. Siiski tuleb mees pidada, et isegi erinedes ükskeelsetest normidest, ei pruugi koopiad (kopeerimise tulemused) alati peegeldada mittetäielikku omandamist (*imperfect learning*) (Johanson 1993: 2003).

Pöördume nüüd kopeerimise keeleliste aspektide poole. Johanson ei pea vajalikuks tegelda grammatiliste piirangutega (nt mitmesugused piirangud, mille abil püütakse ennustada, milline koodivahetus on võimalik ja milline mitte; vt lähemalt Zabrodskaia 2005). Kuigi globaalne kopeerimine (vt allpool) võib põhimõtteliselt alluda teatud süntaktilistele piirangutele, nendib ta, et on alati leitud vastunäiteid mitmesugustele väidetavalt universaalselt toimivatele piirangutele, mis määravad ette keelekontaktide võimalikud tulemused (Johanson 1993: 210–211).

Igal elemendil on olemas järgmised omadused: materiaalsed (*material* – foneetilised, prosoodilised jne), semantilised (*semantic*), kombinatoorsed (*combinational* – kuidas element on kombineeritav teiste elementidega – sõnajärg, rektsoon) ning sageduslikud (*frequential* – kas antud element on sageli kasutusel või on perifeerne). On võimalik kopeerida ühiku kõik omadused, see on globaalne (*global*) kopeerimine. Samas on võimalik kopeerida vaid mõningaid omadusi, see on valikuline (*selective*) kopeerimine. Vaatame mõningaid globaalse kopeerimise näiteid:

(1a) eesti keelest jidišis

s'iz geven asax štritslen af-n lett

see on olnud palju stritslid peal-DEF ART DAT lett

'letil oli palju stritsleid'

(1b) leedu keelest soome keeles

se olisi hyvä kauk-io

see oleks hea mask

vrđ leedu *kauk-é* 'mask' (2. käändkonna naissoost nimisõnad *-a/ -é* lõpuga) ja soome *naam-io* 'mask'

'see oleks hea mask'

(1c) eesti keelest vene keeles

pošli sjoma-t'

lähme sööma-INF

'lähme sööma'

Nagu näha, globaalne koopia võib (kuigi ei pruugi) olla foneetiliselt ja morfoloogiliselt integreeritud, reanalüüsitud (vt eriti (1c), kus vene infinitiivi lõppu ei liideta eesti tüvele, vaid *ma*-infinitiivi vormile), kuid sellegipoolest jääb see globaalseks koopiaks.

Globaalne koopia vastab umbkaudu laenule või koodivahetusele ning paistab tavakasutajale kohe silma. Valikulised koopiad ei ole aga tava-kõnelejale tingimata märgatavad, kuna B-koodist on pärit vaid struktuurid, tähendused, reeglid jne, mitte aga üksuse materiaalsed omadused või kõigi omaduste komplekt korruga.

Materiaalsed omadused on keeleüksuse väliskuju omadused (foneetilised, prosoodilised jne). Näites (2) on eestipärane rõhk internatsionalismis.

(2) Eesti vene [loto] 'loto' vrd eesti *loto* [loto] ja vene [lotó]

Subtiilsemate struktuuriliste omaduste alla kuuluvate semantiliste omaduste kopeerimine on kontaktsituatsioonis üpris tavaline. Eestis kõneldavates vene keele variantides esineb mitmeid verbe, mille tähenduse laiem maht on kopeeritud eesti keelest:

(3) *spastis* = *pääsema*

Zaključi dogovor, spaseš'sja ot očeredej
'sõlmi leping, pääsed järjekordadest'

(Hansapanga internetipanga venekeelne reklaam, 2001)

Vene keeles tähendab verb *spastis* vaid 'ohust pääsema, eluga pääsema', muidu tuleks kasutada verbi *izbežat* 'vältima'. Lause (3) tekitaks Venemaa venelasel koomilise reaktsiooni, sest tähendus oleks 'sõlmi leping, pääsed eluga järjekordadest'. Seda tüüpi näiteid leidub Eesti vene keeles üpris palju.

Kombinatoorseste omaduste kopeerimise rubriiki kuulub nt rektsiooni, sõnajärje, kollokatsioonide kopeerimine. Eelnevalt mainisin püsiühendite kopeerimist. See võib olla globaalne või valikuline, viimasel juhul on tegemist just kollokatsioonide kopeerimisega. Erinevust illustreerivad näited (4a) ja (4b). Lauses (4a) on eesti väljend kopeeritud vene keelde globaalselt, lauses (4b) aga valikuliselt (vastavate vene leksikaalsete üksuste uus, eestipärane kombinatsioon). Mõlemal juhul on kõnelejad venelased:

(4a) globaalne

Jest' takaja čudnaja éstonskaja pogovorka, jeje vrači govorjat:
parem karta, kui kahetseda.

'on olemas selline suurepärase eesti kõnekäänd, seda ütlevad arstid: parem karta, kui kahetseda'

(ETV, Pressiklubi, 14.05.2001)

(4b) valikuline

Jest' takaja éstonskaja poslovitsa: u horoš-ego rebenk-a
on selline eesti vanasõna PREP hea-GEN MASC laps-GEN
mnogo imen-ø
palju nimi-GEN PL

'on olemas selline eesti vanasõna: heal lapsel mitu nime'

(ETV, Kolmas sektor, 22.10.2001)

Viimasel ajal tekib Eesti vene keeles eesti ühend- ja väljendverbidel venekeelseid ekvivalente. See on valikuline kombinatoorsete omaduste kopeerimine. Eesti keeles on tegemist grammatiseerunud kollokatsioonidega (Metslang 2001; Eslon 2004). Eesti analüütiliste verbide vasted vene keeles on kas eesliidetega verbid (*s-rezat' – maha, ära lõikama*) või leksikaalsed (teine verbi tüvi, *ostavit' – jätma, kuid ignorirovat' – kõrvale jätma*). Teatud kombinatsioonid verb + adverb on vene keeles võimalikud, nt *vernut'sja nazad* ((tagasi) pöörduma + tagasi) 'tagasi pöörduma', kuid nad ei ole grammatiseerunud ning adverb on siin fakultatiivne, kuna verb *vernut'sja* tähendabki 'tagasi pöörduma'. Kopeerimisel tekivad aga uued kollokatsioonid, mis grammatiseeruvad nagu eesti keeleski ning mille komponentide tähenduste summa ei võrdu terviku tähendusega:

(5a)

vene	eesti	Eesti vene	
<i>pere-zvonit'</i>	<i>tagasi helistama</i>	<i>zvonit'</i>	<i>nazad</i>
PREFIKS-helistama		helistama	tagasi
'tagasi helistama'			

(5b)

<i>rabotat'</i>	<i>tööd tegema</i>	<i>delat'</i>	<i>rabot-u</i>
töötama		tegema	töö-ACC

(5c)

<i>vy-učit'</i>	<i>pähe õppima</i>	<i>(vy-)učit'</i>	<i>v</i>	<i>golov-u</i>
PREFIKS-õppima		(PREFIKS-) õppima	PREP	pea-ACC
'selgeks/ära/pähe õppima'				

Mainitud uuendused on Venemaa vene keele kõnelejale kas veidrad, arusaamatud või hoopis ebagrammatilised (eriti 5c).

Sageduslike omaduste kopeerimise näiteid ei ole alati kerge tuua; sagenenud esinemust võib märgata vaid tagantjärele, kui see on piisavalt ilmne. Alguses midagi erilist justkui ei toimu, kuid mõne aja pärast märgatakse, et A-koodi teatud element, konstruktsioon jne hakkab vohama sellepärast, et just niisugusel kujul on see B-koodis olemas.

Viimaks on võimalik globaalse ja valikulise koopia kombinatsioon. Seda nimetatakse segakooopiaks (*mixed copy*). Mõned näited on lausetes (6a) ja (6b), mõlemas kopeeritakse eesti keelest vene keelde:

- (6a) *polučit'* *eksmat-o*
 saama eksmatt-ACC SG
 'eksmatti saama'
 (Tartus 1980ndate lõpus, nüüd ka Tallinnas)

Venemaa vene keeles puudub täpne vaste, oleks võimalik vaid teistsugune konstruktsioon verbiga *isključit'* 'nimekirjast kustutama', nt *jego isključili* 'ta kustutati nimekirjast'

- (6b) *s-hodi-m* *kuda-nibud'* *välja*
 PREFIKS-minema-1PL kuhugi välja
 'lähme kuhugi välja'
 vrd Venemaa vene keel *shodim* *kuda-nibud'*

Näites (6a) kopeeritakse eesti väljend *eksmatti saama* nii, et ühelt poolt kopeeritakse kollokatsioon ja verbi tähendus, teiselt poolt aga tervikuna eesti sõna *eksmatt*. Näites (6b) kopeeritakse sarnasel kombel väljend-verb *välja minema*: ühelt poolt kollokatsioon ja verbi tähendus, teiselt poolt adverb tervikuna. Venemaa vene keeles kasutatakse teistsugust sõnastust.

Pandagu tähele, et kuigi lause ei pruugi sisaldada ühtegi B-koodi materiaalselt elementi (sõnu, morfeeme), osutab muude omaduste kopeerimine selgelt B-koodile. Sama kehtib A-koodi ja selle elementide kohta (Johanson 1993: 199). Thomason (2001: 133) täheldab, et on keelekollektiive, kus koodivahetus (Johansoni terminoloogias „globaalne kopeerimine”) puudub, struktuuriomaduste laenamine (valikuline kopeerimine) esineb aga hulgaliselt. Just niisuguses situatsioonis pole B-koodi ainest märgata (kõnelejad on teadlikud võõrast päritolu sõnavarast ja väldivad selle kasutamist), kuid B-koodi struktuuriomadused on märgatavad. Nõnda on uusheebrea keelega: kuigi tihti räägitakse, et see on enneolematu taaselustamise juhtum, on lugu keerulisem.

Heebrea keele „taaselustajad” kõnelesid esimese keelena enamasti jidišit (ja mõnd slaavi keelt), ja kuigi ideoloogilistel põhjustel jidišit ei sallitud (paguluse keel, enne II maailmasõda uusheebrea keele tõsine konkurent jne), on uusheebrea keeles siiski üpris palju jidišipäraseid jooni nii süntaksis kui ka foneetikas. Mõnevõrra lihtsustatult võib öelda, et semiidi leksikaalne materjal (mõnel määral jidiši nn leksikaalseid laene siiski leidub) ja morfoloogia on kopeeritud jidišipärasesse süntaktilisse raamistikku, samuti on jidišist kopeeritud teatud foneetilised ja prosoodilised omadused (vt Zuckermann 2003 ja sealsed viited).

Seega on kopeerimine võimalik kõigil keeletasanditel ja mitmes kombinatsioonis.

3. Uute keelekujude teke. Konventsionaliseerumine

KKMi vaieldamatu tugevus on selles, et see ei pea keeli diskreetseteks selgelt piiritletavateks üksusteks. Oleme tihti keelesiltide lummuses, mõeldes keele all standardit kui neutraalset kuju ning unustades, et silt „keel X” on vaid abstraktsioon, mille taga peitub idiolektide kogum. KKM ei piirdu üksnes A- ja B-koodiga, vaid käsitleb ka A ja B modifikatsioone, mis on tekkinud kopeerimise tulemusel. Neid modifitseeritud keelekujusid nimetatakse vastavalt α - ja β -lektideks (Johanson 1993: 202).

Hea näide keelesiltide eksitavusest on nimetus „suržik”, millega tähistatakse ukraina-vene keeltesegu. Nimetus pole keeleteaduslik, vaid rahvalik ning selgelt halvustav (halb, venestunud ukraina keel). Keeleteadlasele on puhtuse nõue vähemalt naiivne, pealegi pole selge, milline on puhas keelekuju, eriti kui tegemist on lähedaste sugulaskeelte kontaktidega. Nagu näitab Laada Bilaniuk (2005), peitub ühe sildi taga vähemalt viis erinevat keelekuju: maaelanike oma, maalt linna kolinud inimeste oma, nn sovetiseeritud ukraina keelevariant, kakskeelsete linlaste oma ning iseseisvusjärgne keelekuju (põhiliselt venelastest linlaste oma). Kõike seda tähistatakse sõnaga „suržik” Erinevus pole ainuüksi kronoloogiline (nõukogude aeg vs praegu) ega territoriaalne (maa vs linn), vaid vahe on ka kopeerimise suunas ja ulatuses. Nõnda toimub kopeerimine kolmes esimeses kategoorias vene keelest ukraina keelde ning kahes viimasest kategoorias mõlemas suunas (Bilaniuki terminoloogias „mõjusuund” (*direction of influence*)).

Oletame, et enne kontakti kõneldav keelekuju on A. Mõne aja pärast võib tekkida teatud hulk enam või vähem kakskeelseid, kellel A-kood jääb domineerivaks, kuid kes siiski kasutavad ka teatud B-koodi varianti. Väga tihti erineb nende kõneldud B-koodi versioon emakeelsete/ükskeelsete kõnelejate omast; nõnda oleks see mingisugune β -lekt. Samas võivad üles kerkida (kas või mikrokollektiivis) B-mõjulised A-koodi variandid ehk α -lektid. Johanson hoiatab, et teiste põlvete immigrantide sisend on üpris mitmekesine: nad kuulevad A-koodi puhtal kujul, võimalik, et ka B-koodi, aga ka sama päritolu eakaaslaste α - ja β -lekke. Kui B-kood puhtal kujul on millegipärast kättesaamatu või

selle täielik omandamine polegi eesmärk, siis võib tekkida etnolekt (nt türklaste saksa keel, Rinkeby rootsi keel jne, vt etnolektidest üldisemalt Clyne 2000).

See ei tähenda aga, et mittetäielikult omandatud B-kood ehk teatud β -lekt või mõni teiste põlvvede α -lekt jääbki kõneleja ainsaks ja valdavaks keelevariandiks. Erinevad koodid võivad muutuda registriteks (Johanson 2000: 305).

Nõnda on näiteks juhtunud etnolektide rühmaga, mida võib tinglikult nimetada juutide vene keeleks. Esimene põlvkond kõneles mõnda jidiši kohamurret esimese keelena (A-kood) ning tihtilugu omandas vene keele (B-koodi) n-ö katse ja eksituse meetodil keelekeskkonnast (tekkis hulk β -lekte, mida iseloomustab erinev kopeerimise aste). Osa järgmisest põlvkonnast hakkas kõnelema vene keelt esimese keelena, aga ka vanemate β -lekt ei pruukinud kasutuselt kaduda: seda kasutatakse näiteks iroonilise registrina.

Teatud osa järgmisest põlvkonnast ei omandanudki täielikult B-koodi, sest sisendiks olid olnud üksnes β -lektid (kuna vahetusse sotsiaalsesse võrgustikku ei kuulunud B-koodi emakeelseid kõnelejaid). Etnolekti kaudu on B-koodi ehk vene keelde kopeeritud teatud leksikaalne aines, kuid A-koodist (jidišist) püsiväljendid ja diskursuse organiseerimise mallid. Kopeeritud elemendid on nii omaks saanud, et kuuluvad tavavenelaste kõnekeelde ilma, et oldaks teadlik nimetatud elementide päritolust. Antud juhul pole kopeerimise allikas miski muu kui β -lekt (etnolekt). Nõnda võivad ringluses olla korraga nii puhtad A- ja B-koodid kui ka nende modifikatsioonid ning seetõttu tuleb võimalikult täpselt määratleda, milline kood on kopeerimise allikas.

Eelnevast järeldub, et mudel arvestab koodide pideva muutusega. Kopeerimise tulemusel tekkinud uuendused võivad hääbuda või levida vaid kitsas ringis, kuid pole sugugi välistatud nende laiem omaksvõtt. Esialgu on valida vana ja uue sõna, konstruktsiooni, kombinatsiooni jne vahel, ning iga kord, kui valik tehakse uuenduse kasuks, muutub see vastuvõetavamaks ja harjumuspärasemaks (*habitualization*, Johanson 1999: 298–300). Ajaga muutub keelekasutajate keeletaju, ning see, mis varem tundus vastuvõetamatu, võib isegi normiks saada. Seda nimetab Johanson (1999: 299–300) konventsionaliseerumiseks (*conventionalization*). Muidugi ei lõpe sugugi iga uuendus täieliku konventsionaliseerumisega.

Hea näide vähemalt teatud hulga Eesti venelaste muutunud keeletajust on mitmete eesti keelest kopeeritud süntaktiliste mallide levik, nt

latiivne ja separatiivne verbireksioon seal, kus vene keeles see on staatiline (vt Verschik 2006). Lause (7a) on näide vene naispolitseiniku kõnest. Verb *vosstanovit'sja* 'end taastama (ülikooli)' vastab vene keeles küsimusele *gde* 'kus?' ning nõuab prepositsionaali (staatilist käänat). Eesti keeles nõuab verb *taastama* siin sisseütlevat või alaleütlevat (latiivset käänat). Näitelauseks kasutatakse aga eestipärast latiivset rektsiooni, seega prepositsionaali (PR) asemel on akusatiiv:

(7a) *Posle armi-i jemu bud-et složno*
 pärast sõjavägi-GEN tema: DAT olema-FUT 3SG raske
vosstanovi-t'-sja na svoj-ø kurs-ø
 taastama-INF-REFL peale oma-MASC ACC kursus-ACC
 'pärast sõjaväge on tal raske end oma kursusele taastada'
 (ETV, Unetus, 14.04.2005)

Võrdluseks toome vene ekvivalendi (lühiduse mõttes vaid VP):

(7b) *vosstanovi-t'-sja na svoj-om kurs-e*
 taastama-INF-REFL peal oma-MASC PR kursus-PR

Lause (7a) on vastuolus vene grammatika reeglitega ning kümmekond aastat tagasi oleks seda peetud ebagrammatiliseks ka Eestis. Tõenäoliselt oleks arvatud, et ütleva on eestlane. Muutunud sotsiolingvistikses situatsioonis, kus üha rohkem venelasi puutub kokku eesti keelega ja kasutab seda, ei pruugi aga grammatilisuse hinnang olla nii ühene. See, mis oli varem mõeldamatu, kuulub nüüd paljude inimeste keelekasutusse. Massilisest konventsionaliseerumisest on aga vara rääkida; võib-olla seda ei tulegi.

4. Mida kopeeritakse meelsamini?

Kunagi valitses keeleteaduses seisukoht, et morfoloogia on püsiv keeletasand, mida ei ole võimalik laenata/asendada. Vaevalt, et tänapäeval leidub kontaktlingviste, kes seda väidet usuvad. Suhteliselt populaarne on aga pisut pehmem väide, et keel laenab seda, mis on kooskõlas selle keele struktuuriga (vt ülevaade Thomason, Kaufman 1988). Thomason (1997) toob rohkelt näiteid selle väite vastu. Samas pole küsimus laenatavuse (Johanson ütles: kopeeritavuse) kohta sugugi mõttetut. Ka Thomason ja Kaufman (1988) pakuvad oma hierarhia, kus

keele säilitamine võib tähendada isegi ulatuslikku laenamist. Laenamine algab reeglina sõnavarast ja hiljem võidakse laenata grammatilisi struktuure, reegleid morfeeme jne.¹ Selles hierarhias arvestatakse ka sotsiolingvistiliste teguritega, nagu kultuurilise surve olemasolu/puudumine, kõnelejate staatus, kontakti intensiivsus, kakskeelsuse ulatus jne.

Ka Johanson arvestab oma mudelis mõlemat sorti teguritega. Ainuüksi keelte omadused ei luba ennustada, milline on kontakti tulemus, kuid sellegipoolest on mõned omadused kopeeritavamad seetõttu, et nad on atraktiivsed. Atraktiivsus (*attractiveness*) ei ole absoluutne kategooria, vaid ilmneb ainult keelte paaris. Suurem atraktiivsus tähendab suuremat laenatavust (Backus 2005). Väide, et vaid sarnased struktuuriomadused on laenatavad (muidu tekkivat süntaktiline vms konflikt), on absoluutses vormis väär: nt liivi keel, kus verbiprefikseid alguses ei olnud, on kopeerinud kõik läti verbiprefiks. Seega ei takista erinevus kopeerimist, samas sarnasus hõlbustab kopeerimist. Johanson mõiste „atraktiivsus” on kindlasti võrreldav Clyne’i „transferentsi hõlbustamisega” (Clyne 2003: 162). Seda, mis tundub sarnane, on lihtsam kopeerida (nt palju ühist ainet on lähedastes sugulaskeeltes, aga ka mitesugulaskeeltes võib olla ühiseid internatsionalisme, sarnaselt kõlavaid derivatsiooniliiteid, nagu eesti *-ne* ja vene omadussõna liide *-n-* jne). Vormide/struktuuride läbipaistvus, reeglipärasus jms omadused teevad need vormid atraktiivseks (Johanson 1999: 309). Analüütilised vormid on sünteetilisest atraktiivsemad (Backus 2005, 2006, isiklik kontakt): see on üks võimalik põhjus, miks eesti analüütilisi verbe kopeeritakse vene keelde (näited 5a, 5b, 5c).

Atraktiivsusele lisaks on veel eenduvuse (*salience*) ehk esiletükki-vuse mõiste. Eenduvus on keeleelemendi (või märgi) väljapaistvus, omadus, mida esmajärjekorras tähele pannakse. Mõistet kasutatakse ka esimese ja teise keele omandamise teooriates, semiootikas ja neurolingvistikas. Johanson (2002a: 309) väidab, et vähem eenduvad omadused on välismõjudele vähem alluvad. Clyne (2003: 90) teeb Johanson tööde põhjal järelduse, et eenduvamaid omadusi kopeeritakse lihtsamini. Erinevalt atraktiivsusest, määravad eenduvuse nii kognitiivsed, pragmaatilised kui ka sotsiolingvistilised tegurid (Johanson 1999: 309).

¹ Terminit „keelesäilitamine” ei tohiks mõista nii, et keel justkui säilib muutumatuna. Keelesäilitamine on Thomasoni ja Kaufmani mudelis vastandatud keelevahetusele, s.o keelt säilitatakse selles mõttes, et sellest ei loobuta mõne teise keele kasuks.

Samas on eenduvust raske defineerida (Backus 2005, isiklik kontakt). Võib öelda, et kõneleja tajub eenduvaid omadusi intuiitiivselt.

Võib öelda, et pragmaatika seisukohalt tähtsad elemendid, näiteks pragmaatilised partiklid, on eenduvad. Nõnda kõneleb Matras (1998, 2000) pragmaatiliselt domineerivast keelest. Kuigi Matras ei kasuta termineid „atraktiivsus” ega „eenduvus”, seletab ta sagedast pragmaatiliste partiklite kopeerimist just nimelt sellega, et need aitavad saavutada pragmaatilisi eesmärke (juhtida tähelepanu, luua kontrasti, osutada ühistele teadmistele, väljendada viisakust jne). Samas vaimus märgib Johanson (2005: 81–82) oma uuemas artiklis, et evidentsiaalsuse tunnuste kopeerimine toimub just sellepärast, et evidentsiaalsus on pragmaatiliselt tähtis (väljendab kõneleja suhet sündmusega). Tema arvates on potentsiaalselt kopeeritavad need omadused, mis on diskursuse seisukohalt iseäranis tähtsad.

Kahjuks pole seos atraktiivsuse ja eenduvuse vahel kuigi selge. Võib öelda, et eenduvaid ja atraktiivseid jooni kopeeritakse suure tõenäosusega, kuid vastupidine väide, et kopeerimise faktist enesest järeldub, et joon on eenduv/atraktiivne, on ilmselt väär. Probleem nõuab edasist uurimist.

Ilmselt võivad kopeeritava koodi eenduvad jooned olla piisavalt erinevad kopeeriva koodi joontest. Arvatavasti on eesti atribuudi eesasend peasõna suhtes eenduv vene keele kõnelejatele (vene keeles ei ole see sugugi nii levinud), nii et eenduvus kaalub üles võimaliku sõnajärje konflikti (eesti N Gen + N Nom, vene N Nom + N Gen), nt *Meieri kohupiim* > *Meieri tvorog*, vrd tavapärase *tvorog Meieri* või isegi *Põhja-Tallinna ajaleht* > *Põhja-Tallinna gazeta* (Verschik 2004b, 2005). Eenduvad jooned võivad olla samuti atraktiivsed (võib väita, et eesti atribuudi positsioon on atraktiivne oma derivatsioonilise läbipaistvuse tõttu), kuigi, nagu öeldud, kahe mõiste vahekord ei ole täpselt määratletud. Kuid tuleb alati meeles pidada, et sotsiaalsed tegurid (keelte staatus, prestiiž, kõnelejate suhtumised, hoiakud, eesmärgid jms) võivad soodustada isegi mitteatraktiivsete omaduste kopeerimist (Johanson 1999: 310).

Nii või teisiti viib kopeerimine sarnasuste suurenemiseni kahe koodi vahel, mida tavaliselt nimetatakse konvergenstiks. Nagu varem mainitud, mida väiksem on mõne keelenähtuse eenduvus, seda suurem olevat püsivus välismõjude suhtes. Kopeerimine (ja ka konvergenst) on lümpalliefektiga: kahe keele (ala)süsteemid ei pruugi olla väga sarnased, kuid kopeerimine suurendab sarnasust, see ajendab aga veel suuremale kopeerimisele, mis teeb süsteemid veelgi sarnasemaks.

Kirjandus

- Backus, Ad 1999. Mixed native languages: a challenge to the monolithic view of language. – *Topics in Language Disorders* 19 (4), 11–22.
- Backus, Ad 2005. Codeswitching and language change: one thing leads to another? – *International Journal of Bilingualism* 8 (3), 307–340.
- Boeschoten, Hendrik 1996. Zur Charakterisierung des Kodekopierens. – *Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson* (Swedish Research Institute in Istanbul, Transaction 6). Toim. B. Árpád, B. Brendemoen, C. Schöning. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 31–39.
- Bilaniuk, Laada 2005. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. – *International Journal of Bilingualism* 8 (4), 409–426.
- Bilingualism: Language and Cognition* 1999, 2 (2).
- Clyne, Michael 1967. Transference and triggering. Observations on the language assimilation of postwar German-speaking migrants in Australia. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Clyne, Michael 2000. *Lingua Franca and ethnolects in Europe and beyond*. – *Sociolinguistica* 14, 83–89.
- Clyne, Michael 2003. *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csató-Johanson, Éva Ágnes 2001. Syntactic code-copying in Karaim. – *The Circum-Baltic Languages: Their Typology and Contacts*. Toim. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 265–277.
- Eslon, Pille 2004. O gramamtikalizacii analitičeskikh glagolov éstonskogo jazyka. – *Linguistica Uralica* XL (2), 95–108.
- Hayasi, Tooru 2000. Lexical copying in Turkic: The case of Eynu. – *Studies on Turkic and Turkic Languages* (Turcologica 42). Toim. A. Gäskel, C. Kerslake. Wiesbaden: Harrassowitz, 433–440.
- Johanson, Lars 1992. Strukturele Faktoren in Türkischen Sprachkontakten. – *Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main*, 29: 5. Stuttgart: Steiner.
- Johanson, Lars 1993. Code-copying in immigrant Turkish. – *Immigrant Languages in Europe*. Toim. G. Extra, L. Verhoeven. Clevedon / Philadelphia / Adelaide: Multilingual Matters, 197–221.
- Johanson, Lars 1999. The dynamics of code-copying in language encounters. – *Language encounters across time and space*. Toim. B. Brendemoen, E. Lanza, E. Ryen. Oslo: Novus forlag, 37–62.
- Johanson, Lars 2002a. Contact-induced change in a code-copying framework. – *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. Toim. M. C. Jones, E. Esch. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 285–313.

- Johanson, Lars 2002b. Structural factors in Turkic language contact. London: Curzon.
- Johanson, Lars 2005. On copying of grammatical meaning. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 58 (1), 75–83.
- Matras, Yaron 1998. Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. – *Linguistics* 36, 281–331.
- Matras, Yaron 2000. Fusion and the cognitive basis for bilingual discourse markers. – *International Journal of Bilingualism* 4 (4), 505–528.
- Metslang, Helle 2001. On the developments of the Estonian aspect: the verbal particle *ära*. – *The Circum-Baltic Languages: Their Typology and Contacts*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company: 443–479.
- Muysken, Pieter 2000. Bilingual speech: A typology of code-mixing. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlenko, Aneta 2002. Poststructuralist approaches to the study of social factors in second language learning and use. – *Portraits of the L2 user*. Toim. V Cook. Clevedon / Buffalo / Toronto / Sydney: Multilingual Matters. 277–343.
- Thomason, Sarah Grey 1997. On mechanisms of interference. – *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen*. Toim. S. Eliasson, E. H. Jahr. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 181–207
- Thomason, Sarah Grey 2001. *Language contact: an introduction*. Washington: Georgetown University Press.
- Thomason, Sarah Grey, Terence Kaufman 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkely: University of California Press.
- Treffers-Daller, Jeanine 1999. Borrowing and shift-induced interference: Contrasting patterns in French-Germanic contact in Brussels and Strasbourg. – *Bilingualism: Language and Cognition* 2 (2), 77–80.
- Verschik, Anna 2004a. Koodivahetus meil ja mujal. – *Keel ja Kirjandus* 1, 25–45.
- Verschik, Anna 2004b. Estonian compound nouns and their equivalents in the local variety of Russian. – *Scando-Slavica* 50, 89–105.
- Verschik, Anna 2005. Vaadeldes konvergentsi: eesti liitsõnad ja nende vasted Eesti vene keeles. – *Keel ja Kirjandus* 1, 21–34.
- Verschik, Anna 2006. Convergence in Estonia's Russian: directional vs. static vs. separative verb. – *International Journal of Bilingualism (ilmumas)*.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact*. The Hague: Mouton.
- Zabrodskaja, Anastassia 2005. Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. (Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 6). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Zuckerman, Ghil'ad 2003. *Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew*. London / New York: Palgrave Macmillan.